

0. AZERBAJCAN CUMHURİYETİ:

Yüzölçümü: 86.600 km²

Nüfusu: 9.327.000

Başkenti: Bakü (Diğer önemli şehirleri Gence, Şeki, Guba, Sumgayıt, Agdam).

Para Birimi: Manat.

Coğrafi Yerleşimi: Doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Rusya, kuzeybatısında Gürcistan, batısında Ermenistan ve güneyinde İran ile komşudur. Kendisine bağlı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ise kuzey ve doğusu Ermenistan ile güneyi ve batısı İran ile çevrilmiştir; Türkiye ile de kısa bir sınırı bulunmaktadır. Azerbaycan 10 iktisadi bölgeye ayrılır. Bunlar: Abşeron, Aran, Gence- Kazah, Nahçıvan, Dağlık Şirvan, Guba-Kaçmaz, Kelbecer-Laçın, Lenkeran, Şeki-Zagatala, Yukarı Karabağ.

Dili: Azerbaycan Türkçesi. Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna mensup Türk dilinin Güney-Batı (Oğuz) grubuna dâhil lehçelerden biridir.

Dini: İslam.

1. Tarih:

Türklerin Azerbaycan'a gelip yerleşmeleri çok eski zamanlarda başlamış ve 16. yüzyıla kadar devam etmiştir. Hâkim kesiminin Türk oldukları ifade edilen Sakalar, MÖ (7-6) doğudan batıya gelerek Azerbaycan ve Kafkasya'da Saka İmparatorluğunu kurmuşlardır. Sakalardan sonra Türk boyları değişik adlarla Orta Asya'dan batıya, Kafkasya ve Azerbaycan'a gelmişlerdir. Kuzey Azerbaycan müellifleri ve Ruslar tarihî olayları göz önüne alarak Azerbaycan'ın 7. yüzyılda tamamen Türkleştiğini ve Azerbaycan Türkçesinin 8. yüzyılda vahit bir dil olarak şekillendiğini ileri sürmektedirler. Azerbaycan'ın bütün olarak Türkleşmesi 11. yüzyılın 2. yarısında Selcuklu (Oğuz) Türklerinin İran'a ve özellikle Azerbaycan'a gelip yerleşmesiyle başlamıştır. Türkleşme ve Oğuzlaşma süreci 14. yüzyılda Emir Timur'un gelmesiyle daha da hız kazanmıştır. Özellikle Timur Anadolu seferinden galip olarak döndüğünde birçok Türk boylarını Suriye ve Anadolu'dan Azerbaycan'a getirmiştir. Son olarak 16. yüzyılda Şah İsmail ayaklandığı zaman Anadolu'dan birçok Türk boyları (Kızılbaşlar) gelip Şah İsmail'in etrafında toplanmışlar ve onun ordusunun esasını oluşturmuşlar ve böylece Güney Azerbaycan da tamamıyla Türkleşmiştir.

İran'da Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Azerbaycan'da siyasî bir birlik kurulamamış ve Azerbaycan siyasi tarihinde 'Hanlıklar Dönemi' olarak anılan süreç başlamıştır. 19. yüzyılın başlarında Kafkaslar, Rusya ile İran arasında tam bir hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Rusya ile İran arasında 1804'de başlayan Azerbaycan coğrafyasına hâkim olma

mücadelesini Rusya kazanmış, 1806 yılına gelindiğinde, Revan, Nahçıvan, Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Bakü, Kuba Hanlıkları Rusya tarafından ele geçirilmiştir. İran, Rusya ile yaptığı savaşta mağlup olmasından sonra Karabağ'ın Gülistan bölgesinde 12 Ekim 1813 tarihinde imzalanan Gülistan Antlaşmasına göre; Talış, Şirvan, Kuba, Bakü, Derbent, Gence, Karabağ ve Şeki Hanlıkları Rusya'nın hâkimiyetine bırakılmıştır. Böylece Azerbaycan'ın kuzeyi tamamen Rusların eline geçmiştir. 1826 yılında başlayan ikinci İran-Rus harbi yine İran'ın yenilgisiyle sonuçlanmış ve bu sefer de iki taraf arasında 21 Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşması imzalanır. Bu antlaşmayla da Hazar Denizi Rusya'nın kontrolüne, Azerbaycan'ın güneyi ise İran'ın kontrolüne geçer. İran sınırları içinde kalan bölümünün günümüzde resmî olmayan adı Güney Azerbaycan'dır. Takriben 170.000 km² 'lik bir alanı kapsayan bölgede 20 milyon Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. En büyük merkezi Tebriz'dir.

Kuzey Azerbaycan'da 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulur. Yeni kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Başkenti Gence iken, Azerbaycan hükümeti Türkçeyi devletin resmî dili ilan etmiştir. Yeni kurulan devletin başkanlığına Mehmet Emin Resulzade getirilmiştir. Ne yazık ki, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ömrü 2 yıl sürmüştür. Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla ikinci kez bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı merhum Ebulfeyz Elçibey'dir. 1993 yılında gerçekleşen Gence ayaklanmasından sonra iktidara Haydar Aliyev gelmiştir. Haydar Aliyev'in vefatından sonra yerine oğlu İlham Aliyev geçmiştir.

2. Türkiye-Azerbaycan Siyasî İlişkileri:

Türkiye ile Azerbaycan ortak köke ve geçmişe sahip iki devlettir. İki ülke ilişkilerindeki belirleyici etkenler, Atatürk'ün sözleriyle “Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir” ve Azerbaycan'ın Umummilli Lideri Haydar Aliyev'in sözleriyle “iki devlet, bir millet”özdeyişlerinde ifadesini bulmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkiler ilk kez Azerbaycan'ın 1917 Ekim Devrimi'nden bir yıl sonra 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesinden sonra başlamış, Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun bağımsızlık ilanını takiben Azerbaycan'a gelmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Ancak bu ordu, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması uyarınca geri çekilmek zorunda kalmış ve 1920'de ülkeye giren Kızıl Ordu birlikleri tarafından bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ne kanlı bir şekilde son verilmiştir. Ancak Azerbaycan'ın Türkiye ile bağı elbetteki kopmamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde Mehduh Şevket Esendal 1920 yılında TBMM Temsilcisi olarak Bakü'ye atanmıştır. Esendal'ın İtimatnamesi 15 Haziran 1920 tarihinde TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanmıştır. Aynı

şekilde Azerbaycan Hükümeti de 1921 Eylülünde İbrahim Abilov'u Ankara'ya Temsilci olarak atamıştır. Abilov Güven Mektubunu TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya 14 Ekim 1921'de sunmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu törende yaptığı konuşmada, "Azeri Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz olduğu için onların muratlarına nail olmaları, hür ve müstakil olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir." demiştir. 18 Ekim 1921 tarihinde Azerbaycan'ın Ankara Temsilciliğinin açılışında da Azerbaycan bayrağı göndere bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından çekilmiştir. Bununla birlikte, Azerbaycan'da yaşanan gelişmeler yüzünden Ankara'daki Temsilcilik 1923, Bakü'deki Temsilcilik ise 1926 yılındakapanmıştır.

Atatürk'ün "Sovyetler Birliği bugün dostumuzdur, müttefikimizdir. Onun bu dostluğuna bugün ihtiyacımız vardır. Ama bir gün Sovyetler Birliği de Osmanlı gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi parçalanacaktır. Sovyetler Birliği içinden dini bir, dili bir, tarihi bir olan kardeşlerimiz vardır. Biz, o günlere hazır olmalıyız! Hazır olmak oturup beklemek değildir. Onlar bize gelemezler, biz onlara gitmeliyiz. Köprüler kurmak gerekir. Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür, kültür bir köprüdür" sözleri bugün bile anlam ve önemini kaybetmemiştir. SSCB'nin dağılması ile Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını yeniden ilan etmesinden sonra ilk tanıyan devlet yine Türkiye Cumhuriyeti olmuş ve iki ülke arasında 14 Ocak 1992'de "Diplomatik İlişkilerin Yeniden Kurulmasına İlişkin Anlaşma" imzalanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin özel niteliğinin bir sonucu olarak Türkiye, Azerbaycan'la her düzeyde ve konuda dayanışma ortamının yaratılmasına ve karşılıklı yardımlaşma ile ortak çıkarların korunmasına çalışmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye Azerbaycan'a askeri, insani, mali, teknik ve eğitim alanlarında katkılar yapmaktadır. İki ülke arasında uluslar arası platformlarda yapıcı bir işbirliği mevcuttur.

3.Azerbaycan Ekonomisi:

Yeraltı kaynakları açısından son derece zengin olan Azerbaycan'da önemli miktarda petrol ve doğal gaz çıkarılmaktadır. Azerbaycan ayrıca demir, bakır, çinko cevherleri açısından da son derece zengin rezervlere sahiptir. Ülkede gelişmiş sanayi dalları arasında metalurji, petrokimya ve çeşitli makina yapımı sanayisi sayılabilir. Azerbaycan'ın toprakları tarıma için çok elverişli olmasa da yaygın sulama ağı sayesinde pamuk, tahıl, sebze ve meyve üretimi yapılmaktadır. Yine Azerbaycan otlakları büyük ve küçükbaş hayvan üretimi için kullanılmaktadır.

3.1. Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri:

1990'ların sonlarında Azerbaycan petrolünü Akdeniz'e taşıyacak olan boru hattının, bölgedeki güç çatışmalarına rağmen, Türkiye'den geçirilmesi sağlanarak Bakü-Tiflis-Ceyhan

boru hattı projesi gerçekleştirilmiştir. Proje 2005 yılında tamamlanırken, Ceyhan'dan ilk petrol sevkiyatı, 2006 yılının haziran ayı içinde gerçekleştirilmiştir. Yine Hazar bölgesi gaz kaynaklarının Türkiye ve Avrupa pazarlarına taşınmasını amaçlayan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı (Şah Deniz Projesi) faaliyete geçmiştir. 26 Kasım 2006 tarihinde gaz sevk edebilir hale getirilmiş ve Şah Deniz projesi ilk üretimini 15 Aralık 2006 tarihinde gerçekleştirmeye başlamıştır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi 2011 yılında 3,45 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ile Azerbaycan'ın 2012 Ocak-Ekim dönemi dış ticaret hacmi 3,5 milyar doları bulmuştur. Türkiye ile Azerbaycan arasında karşılıklı yatırımlar halihazırda 10 milyar doları geçmiştir (6,5 milyar doları ülkemizden ve 4 milyar doları Azerbaycan'dan olmak üzere) ve yakın gelecekte bunun 20 milyar dolar düzeyine çıkartılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda, Azerbaycan-Türkiye girişimcilerinin, üçüncü ülkeleri de içerecek şekilde ortak yatırımlara yönelmeleri gündemde bulunmaktadır. Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk işadamları, 1994 yılında kurulan Türk Sanayici ve İşadamları Beynelhalk Cemiyeti (TÜSİAB) ve 2004 yılında kurulan Azerbaycan Türkiye İşadamları Birliği (ATİB) olmak üzere 2 dernek çatısı altında faaliyet göstermektedirler.

4. Kültür-Sanat:

4.1. Edebiyat:

11. yy. sonlarında Selçuklular ile bölgenin Türkleşme sürecinin tamamlanmasının ardından İslamiyetin kabulünden sonra dil ve edebiyat alanında Arapça ve Farsça etkiler de görülmeye başlanmıştır. 12. -13. yy'da Azerbaycan'da Feleki Şirvanî, İzzeddin Şirvanî, Zülfikar Şirvanî ve Hakanî Şirvanî, Nizamî Gencevî, Mücireddin Beyleganî; Katran Tebrizî, Hatib Tebrizî ve diğer bir çok şair içerisinde doğu edebiyatlarını en çok etkileyen şair Nizamî Gencevî olmuştur. 14. yy'a kadar Azerbaycan coğrafyasında Türkçe eserlerin yazıldığını bilmemize rağmen, elimize ulaşan en erken belge İzzeddin Hasanoğlu'nun (? -1360) 13. yy sonu 14. yy başlarında yazıldığı tahmin edilen iki gazelidir. Diğer yandan 14. Yy. da Türkçe divanı günümüze tam olarak ulaşan ilk şair Kadı Burhaneddin'dir. 14. yy sonuna doğru şiire Felsefi derinlik, mücadele ruhu getiren şair İmadeddin Nesimî Azerbaycan şiirinin de önemli isimlerindedir. 15. yy'ın ikinci yarısında Nevaî, yazdığı eserlerin konusu, edebi ve dil özellikleri ile kısa bir zamanda tüm Türk edebiyatlarını etkilemiştir. 15. yy ortalarında bir çok şairin Azerbaycan'dan Türkistan ve Anadolu'ya giderek faaliyetlerini burada sürdürdüklerini, büyük saygı kazandıklarını görmekteyiz. Bunlardan Hamidi İsfahanî (1407-?) Şeyh Kasım Envar (1356-1434) hayatının büyük kısmını Herat ve Semerkant'ta geçirmiş ve burada bir

tekke kurmuştur. Bu dönemin önemli şairlerinden birisi de Kişverî'dir. Safevîler devletini kuran, Türkçeyi devlet dili ilan eden, Türkçe yazan şairleri himaye eden ve kendisi de bir şair olan Şah İsmail Hataî Farsça'ya ve Arapça'ya da hâkim olmasına rağmen bütün eserlerini Türkçe yazmıştır. Klâsik divan edebiyatı türünde yazdığı şiirlerde kendi dinî ve dünyevî görüşlerini ortaya koyan Hataî, kendinden önceki Nesimî, Habibî, Kadı Burhaneddin, Kişverî gibi şairlerden etkilenmiş, eserlerinin dilinin sade ve anlaşılır olmasına çalışmıştır. 16. yy. klâsik divan edebiyatının kendinden önceki edebi geleneği çok iyi bilen şairi Muhammed Fuzulî (1494-1556) birçok eserler bırakmıştır. 17. -18. Yüzyıllarda Azerbaycan aşık edebiyatının Aşık Garip, Tufarganlı Aşık Abbas, Aşık Abdullah, Kerem Dede, Sarı Aşık, Aşık Ali, Hasta Kasım gibi büyük temsilcileri faaliyet göstermiş, "Koroğlu", "Aşık Garip", "Aslı ve Kerem", "Tahir ve Zühre", "Abbas ve Gülgez", "Aşık ve Yahşi" gibi kahramanlık ve aşk destanları ortaya çıkmıştır.

18. yüzyıl şairlerinden Ağa Mesih Şirvanî tarihî manzume geleneğini sürdüren bir diğer şairdir. 18. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının yetiştirdiği şairler arasında Molla Veli Vidadî (1707-1808) ve Molla Penah Vakıf'ın (1717-1797) özel bir yeri vardır. Aşık şiiri ve divan şiirinin yakınlaştığı bu dönemde onlar sadece her iki türden eserler vermemiş, divan edebiyatı geleneklerini halk şiirinde başarıyla uygulayarak güzel bir sentez oluşturmuşlar. Gerek halk şiiri ve hece veznini gerekse de Arapça'yı, Farsça'yı, divan edebiyatını ve aruzu iyi bilen bu şairler halk şiirine yeni hava, yeni şekil, fikir ve felsefî derinlik kazandırarak Azerbaycan edebiyatının gelişim yönünü belirlemişler. Divan edebiyatının çeşitli türlerinde (gazel, kaside, muhammes, müstezad vs.) eserler veren Vidadî ve Vakıf, aşık edebiyatının da bayatı, geraylı, goşma, özellikle divan şiirinden gelen muhammes, müseddes türlerinde şiirler yazmışlardır.

19. yy.da Azerbaycan'da kuzeyde Rus işgali güneyde de Fars işgalinin ardından klâsik divan şiiri varlığını korumaya devam etse de giderek etkisini kaybeder ve millî şiir ve hikâye, tiyatro oyunları vs. gibi türler yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Diğer yandan maarifçilik hareketi Azerbaycan edebiyatında da etkisini gösterir. Mirza Fethali Ahundov, Hasanbey Zerdabi, Mirza Kâzım Bey gibi toplumsal konular işleyen edebiyatçılar yetişmiştir. 1875'te Azerbaycan Türkçesiyle ilk gazete olan İkinci çıkarılmıştır.

Güney Azerbaycan'da Fazılhan Şeyda, Andalib Karacadağî, Seyid Ebülkasım Nebatî gibi şairler de klâsik tarzda şiirler yazmaya devam etmişlerdir. Bu dönemde divan şiirinin en önemli temsilcilerinden Seyid Azim Şirvanî eserlerini Türkçe ve Farsça olmak üzere iki dilde vermiştir.

20. yüzyıl başlarında Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık akımları gündeme gelmiş; özellikle Türkçülük hareketi çevresinde dergiler, gazeteler yayımlanmıştır. 1906'da Tiflis'te Celil

Mehmedguluzade redaktörlüğünde çıkarılmaya başlanan Molla Nasreddin dergisi Azerbaycan matbuatının önemli adımlarındandır. Bu dergi "inkılabi demokratik edebiyat"ın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu yüzyılda Süleyman Sani Ahundov, Üzeyir Hacıbeyli, Yusuf Vezir Çemenzeminli realist maarifperver edebiyatın önemli temsilcilerindendir. Hüseyin Cavid romantik edebiyatın önemli temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. Diğer yandan imtiyaz sahibinin Hacı Zeynelabidin Tagıyev ve baş redaktörünün Ali bey Hüseyinzade olduğu Füyuzat ve Hayat dergileri etrafındaki yazar ve düşünürler Türkçü, İslamcı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Günümüz Azerbaycan edebiyatında Üzeyir Hacıbeyli, Samed Vurgun, Bahtiyar Vahapzade, Nebi Hazri, Ahmet İsmail, Mehmet Ardan, Şehriyar, Sehend, Ali Tebrizi gibi önemli sanatçılar eserler vermişlerdir.

4.2. Musiki: Azerbaycan musikisinde makam (muğam) sistemi bulunmaktadır. Azerbaycan'da makam kültürü zengin bir felsefe, müzik ve edebiyat temelinde gelişmiştir. Azerbaycan klâsik müziği ve halk türküleri makamlar üzerine bestelenmiştir. Belirli bir makam üzerine bestelenmiş bir şarkı başka bir makamda çalınamaz ve söylenemez. Azerbaycan'da makam sanatçılarının yetiştiği birkaç önemli okul bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi olan Karabağ Muğam Okulu, muğam sanatında özel bir yeri olan Karabağ makamını esas almaktadır. Azerbaycan muğamı, 2003 yılında UNESCO kararıyla sözlü ve somut olmayan kültürel miras listesine alınmış ve tüm insanlık kültürü için önemli değerlerden biri olarak kabul edilmiştir. Azerbyacan'da XX. Yüzyıl muğam sanatının en önemli temsilcileri arasında Vahid Abdullayev, Sahavet MAMEDOV, Zahid Guliyev, Garahan Behbudov, Mansum İbragimov, Sabir Abdullayev, Fehruz Mamedov sayılabilir. Azerbaycan musikisi zengin bir enstrüman topluluğuna da sahiptir. Bunlardan en yaygın olanlar saz, kemançe, ney, balaban, nagara ve tardır.

4.3. Opera: Zengin bir edebiyata ve musikiye sahip olan Azerbaycan Türkleri arasından dünyaca ünlü kompozitörler de çıkmıştır. Bu önemli kompozitörlerin başında Üzeyir Hacıbeyli (1885-1948) gelir. Üzeyir Hacıbeyli 1908'de ilk Azerbaycan millî operası *Leyla ve Mecnun*'u (1908) besteleyen kişidir. Yine ilk Azerbaycan müzikal komedisini de o bestelemiştir (Arşın Mal Alan, 1913). Hacıbeyli, Azerbaycan Millî Marşı'nın da bestecisidir. Üzeyir Hacıbeyli'nin kurduğu Bakü Musiki Akademiyası'ndan yetişen en önemli isimlerden biri de Kara Karayev'dir. Kara Karayev (1918-1982), yaşadığı dönemde Sovyetler Birliği'nin dört önemli bestekârından biri olmuştur.

Kaynaklar:

Aliyeva, Mehriban (2012). “Muğam Karabağ Okulu”, *İRS Miras*, Sayı 1, İlkbahar 2012, s.18-26.

Ansiklopedik Ülkeler ve Dünya Atlası, 3. Cilt.

Celal, Mir, F. C. Hüseyinov,(1974). *XX. Äsr Azärbaycan Ädäbiyatı*, Bakı.

Heyet, Cevat (2004). “Azerbaycan’ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Kasım 2004, s.7-19.

Mirzäzadä, H. (1990). *Azärbaycan Dilinin Tarihi Grammatikası*, Bakı.

Oder, Kerim (1982). *Azerbaycan*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

<http://www.baku.emb.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=170188>, 16.07.2013, 14:00.

<http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=dogalgaz&bn=221&hn=nm=384&id=40694>; 16.07.2013, 14:49.